

Economie

Thijs Knaap

15 februari 2011

Hoofdstuk 1

Andere mensen

Wie alles zelf doet hoeft met niemand iets te delen. Het kan, een hardwerkende man op een verlaten stuk land, alle dagen bezig met overleven. Laten we zeggen, een schipbreukeling aangespoeld op een onbewoond eiland. De zon schijnt, er kabbelt een beekje, er zit vis in de zee. De rest van de mensheid is voorgoed uit beeld. De man bouwt een hut en leert in zijn behoeften te voorzien. 's Ochtends een vis, 's middags een kleine vogel. Uit het bos haalt hij hout en eetbare planten.

Het is een hard leven. Ziek worden kan fataal zijn, uitrusten is er niet bij. Als de man straks te oud wordt om vis te vangen zal hij doodgaan van de honger. Maar niet alle onderdelen van het normale leven worden gemist. Belastingen. Criminaliteit. Vervuiling. En wat er wel is, is controle. Hoeveel de man te eten heeft, hoe stevig zijn hut is, hoe lang zijn baard: hij heeft het allemaal zelf in de hand. Er zijn geen managers, geen pasjes, geen formulieren. Er is geen geld.

Vergelijk de toestand van de man met die van enkele maanden eerder, toen hij nog dagelijks naar zijn kantoor ging en in het weekend een kar vol boodschappen de supermarkt uit sleepte. Bekijk het leven van die twee mannen als een proces, een denkbeeldige machine waar iets ingaat en iets uitkomt. De kantoorman zet zich 36 uur per week achter zijn bureau waar hij typt, schrijft, nadenkt, telefoneert. Het proces, de machine, verwerkt deze activiteit en geeft de kantoorman een wekelijkse kar met boodschappen, een auto, twee vakanties per jaar en zo nog een flink aantal spullen en diensten. Voor zijn vermaak en gezondheid wordt gezorgd.

De eilandman levert ontegenzeggelijk een grotere inspanning. Hij verricht elke dag van zonsopgang tot zonsondergang de zware fysieke arbeid die hoort bij het verzamelen van voedsel en het onderhouden van zijn hut. Het proces maakt van zijn inspanningen met enig geluk een bord eten en een min of meer beschutte plek waar het ongemakkelijk slapen is.

Laten we de efficiëntie waarmee een proces de inspanningen die erin gaan om weet te zetten in beloningen de *productiviteit* noemen. Hoe we de productiviteit berekenen is niet helemaal duidelijk, we delen de opbrengst door de kosten zonder vast te leggen hoe dat precies gaat. Zo moeten we bij de eilandman zijn eten en onderdak delen door zijn inspanning, dat is nog lastig genoeg. Maar dat is een oplosbaar probleem, en de intuïtie is hopelijk duidelijk. Deze som leidt tot een verrassende conclusie. Want wie is er productiever, de eilandman die zelf dagelijks in al zijn behoeften voorziet, of de kantoorman die op werkdagen (behalve elke tweede vrijdag) tussen 9 en 5 achter zijn bureau de post doorneemt? Natuurlijk, de eilandman werkt harder maar gebruiken we de definitie, dan is het niet moeilijk om te zien dat de kantoorman vele malen productiever is. Zijn inspanningen zijn lichter, zowel in tijd als in intensiteit, en zijn beloning duidelijk groter dan die van de eilandman.

Hoe kan dat? Wat is er aan de hand met deze twee processen dat ervoor zorgt dat de productiviteit van de kantoorman zo veel hoger ligt dan die van de eilandman? Is er dan geen rechtvaardigheid in de wereld? Wordt hard werken niet beloond?

Nee, helaas, rechtvaardigheid bestaat hier niet. Op zijn eigen productiviteit heeft de man hoegenaamd geen invloed, want de oorzaak is deze: waar de eilandman alleen voortploetert is de kantoorman een klein onderdeel van een enorm proces. Het resultaat van zijn werk, een lege *inbox* en een stapel verwerkte formulieren, heeft voor hem persoonlijk geen enkele waarde. Hij kan het niet eten, er niet in slapen. Maar dat geeft niet, de man wordt voor zijn moeite gecompenseerd door een beloning. In de vorm van enkele kleurrijke papiertjes, of een verhoogd saldo ergens op een computer in een kelder in Amsterdam. En nu het merkwaardige: andere mensen zijn bereid om hem, in ruil daarvoor, zonder morren een kar vol eten uit hun winkel te laten halen. En weer andere mensen willen voor zijn papier een compleet huis bouwen, of een auto. Heel in het kort is dat het verschil: de kantoorman levert zijn inspanning samen met *andere mensen*.

Het effect dat andere mensen op je eigen productiviteit hebben is wonderbaarlijk. Het is ook niet meteen duidelijk wat er aan de hand is, maar het moet iets te doen hebben met de interactie tussen jezelf en de andere mensen. Immers, stel dat die andere mensen ieder voor zich op een onbewoond eiland hadden gezeten, dan waren ze er net zo aan toe als de eilandman: veel werk, weinig eten, slechte nachtrust. Maar stop ze bij elkaar en je krijgt een proces met een verbluffende productiviteit. Iedereen die meedoet wordt door middel van een redelijke inspanning voorzien van een schat aan goederen, vermaak en zorg. Dat dit allemaal kan is het wonder van de kantoorman.

Het verklaren van dit verschil tussen de productiviteit op het eiland en

in het kantoor is het werk van de econoom. Vreemd genoeg spreekt dat weinig mensen tot de verbeelding. Nou ja, zo vreemd is het goed beschouwd ook niet. Veel economen komen over als onverbeterlijke kantoormannen en -vrouwen, de hele dag bezig met zaken waarvan het nut niet direct duidelijk is. Daarbij stoten ze vaak onbegrijpelijke taal uit over inflatie, werkloosheid en de synergie van een fusiebedrijf. Het is niet gek dat de meeste andere mensen, zolang er geen direct belang speelt, hun schouders ophalen bij het economisch nieuws.

Wat jammer is, is dat de meeste mensen ook geen enkel idee hebben van het grote wonder van hun eigen productiviteit. Men consumeert er rustig op los, klaagt af en toe als de koopkracht weer eens dreigt te dalen en heeft geen idee van het grote geluk dat hen ten deel gevallen is, het feit dat ze meedoen in een proces met zoveel andere mensen. Een verblijf op een onbewoond eiland zou ze goed doen, ben je geneigd te denken, maar het resultaat van een maandje *Survivor* blijkt ook niet altijd een vergroot inzicht in de werking van de economie. Misschien is het daarom goed om het wonder nog eens te verklaren. Terug naar de eilandman.

Er spoelt een vrouw aan op het eiland. Dat is goed nieuws— met z'n tweeën kan de dagopbrengst aan vis en planten gemakkelijk verdubbeld worden. Maar wacht even, de vrouw moet natuurlijk ook eten, drinken, een slaappleaats. Dat schiet dus niet op. Als er niets aan de productiviteit verandert is de situatie er, wat voedsel en andere spullen betreft, niet anders op. Vooruit, gezelschap is ook wat waard, maar laten we het voorlopig even zakelijk houden.

De eerste dagen gaat de vrouw mee in het dagritme van de eilandman. Eerst vissen, dan kokosnoten halen. Gaten in het dak van de hut herstellen. Hout zoeken, bananen plukken. Een vogel vangen en die op een vuurtje roosteren. En dat iedere dag opnieuw. De opbrengst is nu twee keer zo groot maar de productiviteit per persoon is hetzelfde. Wel is het risico afgenomen: wordt de man een keertje ziek dan wordt hij verzorgd door de vrouw, en andersom. Zo is de kans dat ze het jaar overleven iets toegenomen.

Op een dag besluiten de man en de vrouw het anders te doen. De man heeft genoeg van het vissen en zou het liefst de zee niet meer ingaan, de vrouw heeft juist wel aardigheid in het vangen van een grote vis. Bovendien heeft ze een idee voor een betere techniek. In plaats van het doodstil staan wachten met een speer denkt ze erover een klein net te maken. Ze maken een afspraak: de man legt zich toe op het halen van spullen uit het bos, de vrouw zorgt voor de vis. De opbrengst wordt 's avonds gedeeld.

Er gebeurt iets bijzonders: ieder doet datgene waar hij of zij goed in is en krijgt daar vanzelf meer ervaring en handigheid in. Waar de twee

voorheen aan het eind van de dag elk een vis en een kokosnoot hadden, is de totale opbrengst nu drie vissen van de vrouw en drie kokosnoten van de man. Vooruitgang: de dagopbrengst laat een groei van 50% zien! Ziehier één van de effecten van het inschakelen van andere mensen, de winst die behaald wordt door *specialisatie*. Er zijn meerdere redenen waarom specialisatie tot winst leidt. Mensen werken efficiënter als ze iets doen dat ze leuk vinden, en worden nóg efficiënter als ze er veel ervaring mee opdoen. Bovendien moet elke activiteit opgestart worden. Wie eerst vist en dan het bos in gaat legt een langere wandeling af dan iemand die alleen maar vist. Tenslotte zorgt specialisatie ervoor dat het de moeite waard wordt om in een specifiek proces te investeren. Een visnet in plaats van een speer, om maar eens wat te noemen.

Specialisatie is een geweldige kracht die bij economen bekend is sinds Adam Smith er in 1770 over schreef. Zijn voorbeeld was een speldenfabriek waarin iedere stap in het productieproces (en dat zijn er verrassend veel) wordt uitgevoerd door een andere arbeider. Maar ook Smith zag dat specialisatie niet tot in het oneindige door kan gaan. Wie de hele dag knopjes op spelden draait wordt langzaam maar zeker stapelgek.

Zover zijn we op het eiland nog niet. Maar met het binnenhalen van andere mensen is het afgelopen met het ongecompliceerde leven van de eilandman. Want waar voorheen de dagopbrengst geheel voor eigen gebruik was moet er nu gehandeld worden. De derde kokosnoot die hij uit de boom heeft gehaald is niet aantrekkelijk als eigen voeding, maar dient slechts als middel om een vis te krijgen. De indirecte productie is terug: de man maakt iets dat hij zelf niet wil, met het oogmerk om het te ruilen tegen iets dat hij wél wil. Het eindpunt van dit proces is bekend, dat is de kantoorman die de dag doorbrengt op een manier die voor hem persoonlijk nutteloos is, maar met zijn salaris precies kan kopen wat hij hebben wil.

Als de eilandman en -vrouw ieder voor zich produceren maakt hun economie twee kokosnoten en twee vissen per dag. Na specialisatie zijn dat er drie van elk. De winst van de specialisatie bedraagt één kokosnoot en één vis, twee stuks voedsel die er voorheen niet waren en nu wel. Wie mag ze hebben? Het is verleidelijk om meteen te veronderstellen dat de extra buit eerlijk gedeeld wordt. Deze voor de hand liggende oplossing is een natuurlijke manier om te verdelen, een zogenaamd *focal point*. Maar het is niet de enige mogelijkheid. Stel dat de man en de vrouw een hekel aan elkaar gekregen hebben nu ze de dag niet langer samen doorbrengen. Dat sluit niet uit dat de specialisatie en handel gewoon doorgaan: de motivatie daarachter was geen altruïsme, maar eigenbelang. Door de werkzaamheden op te delen neemt de dagopbrengst toe. Zolang er op deze manier meer te eten is dan wanneer ieder voor zich werkt, is het voor beiden interessant om op deze voet door te gaan.

Het alternatief, zelf alles produceren, levert voor ieder één kokosnoot en één vis. Elke handelsoptlossing die één van beiden slechter afmaakt dan dit alternatief is onmogelijk, want onacceptabel voor degene die erbij inschiet. Maar dat laat een hoop ruimte. De man kan anderhalve kokosnoot en een vis krijgen, de vrouw de rest. Of andersom. Elke oplossing die beiden minstens een vis en een kokosnoot en iets extra's geeft is in principe denkbaar. Kan de huidige economische wetenschap voorspellen welke oplossing we in de praktijk zullen zien? Vreemd genoeg is het antwoord op die vraag ontkennend. De situatie is die van een enkele aanbieder en een enkele vrager, en de oplossing wordt bepaald door de onderhandeling tussen die twee. We kennen de randen van de mogelijkheden, maar elke oplossing daartussen is in principe mogelijk. Natuurlijk, als we aannames maken over de voorkeuren van beiden, dan kunnen we uitrekenen welke oplossing waarschijnlijk is. Maar zonder aannames hebben we geen idee. Pas als er meerdere partijen op de markt komen, vragers of aanbieders, kunnen we iets zeggen over de ruilverhouding vis-kokosnoot. Maar daarover later meer.

Voor nu is het van belang om te zien wat de twee belangrijke effecten van het binnenhalen van andere mensen zijn. Door specialisatie neemt de productiviteit toe en doordat ieder niet meer uitsluitend voor zichzelf produceert is er ruimte voor gedonder over wie wat krijgt. Verder is er een verzekeringseffect dat ontstaat als ieder voor zich risico's loopt en die risico's diversifieerbaar zijn, dat wil zeggen, niet iedereen tegelijk treffen. De gevolgen van een ziekte zijn minder ernstig als er voldoende gezonde mensen zijn om eten te halen, maar als het eiland getroffen wordt door een storm is iedereen even nat.

Zijn het nu deze twee factoren die het grote productiviteitsverschil tussen de eilandman en de kantoorman verklaren? Gedeeltelijk, maar niet helemaal. Er is namelijk nog een derde effect van andere mensen dat in de loop van de tijd is gaan overheersen. Dat effect heeft te maken met een bijzondere eigenschap van een productiefactor die we nog onbesproken hebben gelaten, de factor kennis.

Met kennis bedoel ik het inzicht in de mens en de natuur dat maakt dat de productiviteit toeneemt. Daaronder valt algemene wetenschappelijke kennis, zoals het feit dat warme lucht lichter is dan koude lucht, maar ook feitenkennis van het type "het hout in het bos drie kilometer verderop wil goed branden" en mensenkennis, "door hem een gedeelte van de opbrengst te beloven kan ik geld lenen bij een rijke handelaar". Kennis is een essentieel, maar vaak impliciet aangenomen, onderdeel van productie. De bovenstaande drie feiten kunnen het begin vormen van een imperium in de hete-luchtballonvaart, maar zijn niet terug te vinden in de boekhouding van zo'n bedrijf. De eilandman

gebruikte zijn kennis over de natuur en de werking van het menselijk lichaam om te overleven, de vrouw die later het vissen van hem overnam bleek betere kennis over het vangen van vis te hebben.

De bijzondere eigenschap van kennis is deze. Een inzicht kan zich over meerdere mensen verspreiden zonder dat het inzicht van de oorspronkelijke dragers vermindert. Iets dergelijks geldt niet voor een fysieke bezitting, zeg een liter water, waarvan het persoonlijk bezit daalt als er met meer mensen gedeeld moet worden. Maar als één persoon eenmaal weet dat het mogelijk is een vuur te maken door met twee stenen op elkaar te slaan, dan kan die kennis verspreid worden over een hele stam zonder dat de uitvinder een gedeelte van zijn kennis moet missen.

De reden dat de aanwezigheid van andere mensen leidt tot een zo grote stijging van de productiviteit is dat op ieder moment de verzameling kennis van de hele mensheid grotendeels gedragen wordt door andere mensen, en dat zij het ook zijn die zorgen voor het continuë uitbreiden van die verzameling. Als we het begrip “andere mensen” opvatten als alle mensen die nu en vroeger geleefd hebben, dan kunnen we de huidige verzameling menselijke kennis aan hen toeschrijven. En zo profiteren we tot de dag van vandaag van het feit dat er aan het begin van de 20^e eeuw twee broers zijn geweest die een machine hebben uitgevonden waarmee een mens door de lucht kan vliegen, ondanks dat die broers al jaren niet meer deelnemen aan het productieproces.

De materiële welvaart van de moderne mens vergeleken met zijn voorvaders uit voorbije eeuwen is vrijwel geheel te verklaren uit de toegenomen specialisatie en, met name, de toegenomen kennis. Onze verzameling kennis is de basis onder de rijkdom van de huidige tijd, en de reden dat de gemiddelde Nederlander beter af is dan de rijkste persoon ter wereld in het jaar XXX, Lodewijk XX. Want laat u niet misleiden door die schilderijen met (beschrijving goud etc), [erbarmelijke omstandigheden, geen antibiotica, geen airco, geen films]

Het is haast onmogelijk om het begrip kennis in deze context te breed op te vatten. Het ligt voor de hand om onmiddellijk te denken aan praktische ingenieurskennis die nodig is om kantoorgebouwen en auto's te maken, maar die kennis is goed beschouwd het uitvloeisel van eerder, fundamenteeler, wetenschappelijk onderzoek naar chemie, structuren en tal van andere zaken. En kennis beperkt zich niet tot techniek: kennis over diplomatie, juridische aangelegenheden en de manier om een onderneming te financieren, om maar eens wat te noemen, is essentieel voor onze productiviteit.

Er is iets bijzonders aan de hand met de factoren die onze rijkdom verklaren, kennis en specialisatie. Beiden zijn zonder al te grote kosten beschikbaar voor alle landen ter wereld. Want hoewel het soms lijkt of alles tegenwoordig onder

een copyright of geheimhoudingsplicht valt is de overgrote meerderheid van de kennis van de mensheid vrij toegankelijk in bibliotheken overal ter wereld en via het internet. En wie wil weten hoe een auto werkt kan er altijd een uit elkaar halen.

Omdat kennis verspreid kan worden zonder dat de waarde ervan vermindert is het dus opmerkelijk dat er tegenwoordig nog steeds arme en rijke landen zijn. Waarom is een Afrikaans land met ongeveer hetzelfde aantal inwoners als Nederland niet net zo rijk al wij? Alles wat daarvoor nodig is, is gratis verkrijgbaar. De kennis ligt op straat, wie voldoende mensen heeft kan probleemloos specialiseren. Het lijkt erop dat er nog iets mist in onze boekhouding van de rijkdom. De missende post is kapitaal, in een heel brede zin.

In niet zo brede zin is kapitaal de verzameling van gebouwen, infrastructuur, brandstoffen, apparatuur en papier die je ziet als je in Nederland uit het raam kijkt. Dat kapitaal is nodig om efficiënt te kunnen produceren, vergelijk het met het visnet van een paar pagina's eerder. Wie in Afrika uit een raam kijkt, als het er is, ziet veel minder. Waar komt onze overvloed aan kapitaal vandaan? Zelf gekocht, dat wil zeggen, zelf geproduceerd. Door niet al onze productie meteen te consumeren maar ook dingen te maken die productie in de toekomst vergemakkelijken hebben we langzaam maar zeker onze productiviteit verhoogd (zie voor meer over investeren hoofdstuk ??).

Maar kapitaal in enge zin is niet genoeg, zoals de ondernemers die hele schoenenfabrieken of andere productie-eenheden naar Afrika verscheepten hebben gemerkt. Nog twee andere soorten kapitaal zijn nodig om tot iets van een ordelijke productie te komen. Het woord kapitaal wordt hier opgerekt tot een begrip dat ruwweg staat voor "iets dat je over tijd opbouwt door een gedeelte van je tijd of productie te investeren". Onder dit begrip kunnen we ook het resultaat van scholing onderbrengen, en het geheel van normen, waarden, gebruiken en afspraken waarvan het bestaan meestal impliciet aangenomen wordt. Het resultaat van scholing heet dan *menselijk kapitaal*, of in de door Rick van der Ploeg populair gemaakte Engelse variant, *human capital*.¹ Het tweede begrip staat bekend als *sociaal kapitaal*.

Het is verleidelijk, maar niet correct, om bij menselijk kapitaal te denken aan de voorraad kennis die in de loop der eeuwen door de mensheid is opgebouwd, een essentieel onderdeel van de economie waar ik het hierboven over

¹De econoom Van der Ploeg bedankte in 2002 voor het kamerlidmaatschap na een periode als staatssecretaris, met als argument dat zijn *human capital* dan teveel in waarde zou dalen. De pers stond daarop met de mond vol tanden, maar hij bedoelde dat het voor hem moeilijk zou zijn om later weer als econoom aan de slag te komen omdat hij zijn kennis van het vakgebied in het parlement niet op peil zou kunnen houden. Dit zegt iets over het niveau van het economisch debat in de Tweede Kamer.

had. Die voorraad is inderdaad aanwezig in bibliotheken, op het internet en in de hoofden van mensen maar moet gezien worden op macro-niveau: iedereen die dat wil kan zich een gedeelte van deze kennis toeëigenen. Op het niveau van één enkel persoon is het verwerven van een stukje van die kennis een inspanning, een investering. Het resultaat van dat soort inspanningen, gedaan in het verleden door nu nog levende mensen, is ons huidige menselijk kapitaal. Economen die een schatting van deze kapitaalvoorraad proberen te maken kijken vaak naar het gemiddelde opleidingsniveau in een land, een zeer grove maatstaf.

Sociaal kapitaal is zo mogelijk nog moeilijker te meten. Vrijwel alle aspecten van de handel vallen eronder. Neem het simpele voorbeeld van de aankoop van een flesje frisdrank bij een kiosk. Binnen enkele seconden is het gepiept, maar er komt een indrukwekkende hoeveelheid sociaal kapitaal bij kijken. De klant meldt zich bij het raam en doet de bestelling, in een taal die de verkoper verstaat. Zonder zich zorgen te maken over de kredietwaardigheid van de klant pakt de verkoper het product, dat precies voldoet aan de verwachtingen die de klant heeft. De prijs is bij beiden bekend, want aangegeven op een bord in kiosk. Er wordt niet geruzied of de klant eerst het flesje krijgt, of de verkoper zijn geld. En zo zijn er nog honderden dingen die anders zouden kunnen lopen bij deze transactie, maar dat niet doen. De aannames over andermans gedrag die keer op keer blijken te kloppen vormen het sociaal kapitaal. De inhoud daarvan kan overigens per land verschillen, zoals de Nederlander merkt die hetzelfde flesje op een Egyptische bazaar probeert te kopen.

Dit is wat het verschil maakt tussen de armzalige productie van de eilandman en de niet te bevatten productiviteit van de kantoorman: het werk in de georganiseerde economie van de kantoorman wordt gedaan door een groot aantal gespecialiseerde personen, met behulp van de kennis van eeuwen en grote voorraden fysiek, menselijk en sociaal kapitaal. Hoe meer van die ingrediënten ontbreken, hoe slechter het gaat met de productiviteit.

Hoe belangrijk zijn de verschillende factoren? Er zijn meerdere goede manieren om daarachter te komen, hoewel de betrokkenen daar vaak anders over denken. Eén manier is het selectief verwijderen van één factor, zoals dat in de geschiedenis keer op keer gebeurt als er een ramp plaatsvindt. Een andere manier, die meer zegt over de invloed van sociaal kapitaal, is om te kijken naar het succes van verschillende soorten kolonistoren die met een schone lei beginnen.

Wat rampen betreft is het vaak het fysieke kapitaal dat het moet ontgelden, en soms een gedeelte van de bevolking en daarmee hun menselijk kapitaal. Een goed voorbeeld in deze categorie zijn de ervaringen van Duits-

land en Japan na de Tweede Wereldoorlog. Vrijwel al het fysieke kapitaal was kapot, een aanzienlijk gedeelte van de oorspronkelijke bevolking dood. De productiviteit in deze landen vlak na de oorlog was inderdaad erg laag, en een groot aantal mensen was op dagelijkse basis bezig met het eigen overleven. De deling van arbeid stond op een laag niveau. Echter, de toegang tot kennis uit het verleden en uit de rest van de wereld was in stand en het menselijk kapitaal van de overlevers, hoewel ongetwijfeld gereduceerd, kon nog worden gebruikt. De economische schade bleek snel in te halen. Met hulp van leningen en giften uit het buitenland kon Duitsland het Wirtschaftswunder doormaken, dat de Duitsers al snel weer op hun oude welvaartsniveau bracht. In Japan ging het op een vergelijkbare manier, zodanig dat de Japanse economie in de jaren '80 van de twintigste eeuw door de Amerikanen als een bedreiging werd gezien.² Uit dit voorbeeld komt een conclusie naar voren die vrij algemeen blijkt te gelden: de afwezigheid van fysiek kapitaal leidt tot zeer lage productiviteit, maar kan ook vrij snel teniet worden gedaan. Het best gaat het als andere landen bijdragen door hulp of leningen.

Een ander beeld ontstaat wanneer we kijken naar kolonisten. Voor veel landen buiten de Westerse wereld geldt dat ze op enig moment (en meestal onder dwang) de instituties van een Westers land hebben overgenomen. Welke mogelijkheid dit was, berustte vaak op toeval. In een onderzoek naar de effecten van instituties op de productiviteit van eilanden in de Stille Oceaan wordt bijvoorbeeld aangetoond dat de heersende windrichting rondom het eiland van groot belang was voor de vraag wie het koloniseerde. Met instituties bedoel ik overigens de vrij uitgebreide verzameling afspraken en organisaties die in een land bepalen wie de macht heeft, hoe het eigendom geregeld is en wanneer op welke manier er gehandeld wordt. Instituties zijn voor het sociaal kapitaal ongeveer wat wereldwijde kennis voor menselijk kapitaal is, met het verschil dat ze per land anders kunnen zijn. Het ligt voor de hand dat instituties een grote rol spelen in de economie: ze faciliteren of verhinderen het delen van arbeid, kredietverlening en investeringen, om maar eens wat te noemen. Bij instituties gaat het niet alleen om de wetten die op papier staan, maar ook om de stilzwijgende gebruiken en afspraken die in een samenleving gelden. Ze zijn daarom erg bestendig, grote veranderingen in instituties komen maar weinig voor. Het zou daarom best kunnen dat de instituties die werden opgelegd door de kolonistoren van vroeger voor veel landen nog steeds een rol spelen in de economie van vandaag. En inderdaad blijkt uit econometrisch onderzoek keer op keer dat een aanzienlijk deel van de nationale verschillen in productiviteit kan worden verklaard door de kolonistator van eeuwen geleden. Dit verband geldt zelfs als de banden al

²Dat is overigens pertinente onzin, maar daarover meer in hoofdstuk ??.

lang weer doorgesneden zijn.

Die uitkomst is opmerkelijk. We hebben het hier over het leven van mensen die zelf nooit een kolonisator hebben gezien, evenmin als hun ouders. Toch wordt hun welvaart, misschien wel de belangrijkste uitkomst van hun dagelijks handelen, in grote mate bepaald door de gebeurtenissen van eeuwen geleden. Dat sociaal kapitaal zo belangrijk is, en zo moeilijk te veranderen, is een recent inzicht van economen. Het verandert veel aan de manier waarop minder ontwikkelde landen benaderd worden, als het doel is om hun ontwikkeling op gang te helpen. Eerdere generaties economen probeerden dit met fysiek kapitaal te doen, bijvoorbeeld door leningen en leveranties van machines, of met menselijk kapitaal door het toegankelijk maken van opleidingen. De resultaten van dergelijk beleid zijn erg teleurstellend te noemen.³ Maar hoe precies de opbouw van sociaal kapitaal gestimuleerd moet worden, daarover zijn de meningen verdeeld.

U leest dit alles niet voor niets. Inzicht in de manier waarop de huidige moderne mens zijn ongelovelijke rijkdom vergaart is belangrijk, al was het maar om beter te begrijpen waarom de huidige tijd zo bijzonder is in de geschiedenis van de mensheid. Maar hebben we er ook iets aan, of in economentaal, volgt er hier nog een beleidsadvies? Natuurlijk.

De belangrijkste boodschap is dat de interactie met andere mensen zo min mogelijk gehinderd moet worden. Handel is goed, binnenlands en buitenland. Kennis is van levensbelang en het verzamelen ervan is erg nuttig, net zoals het verspreiden aan de burgers via scholen en andere opleidingen. Dit lijken gemeenplaatsen maar het is verbazend om te zien hoeveel wetten, organisaties, politici, als doel hebben handel en de verspreiding van kennis te hinderen. Vele praktische voorbeelden volgen in de komende hoofdstukken.

De inzichten in dit hoofdstuk zijn niet uit de lucht komen vallen. Ze zijn het resultaat van eeuwen denkwerk en behoren toe aan die grote verzameling kennis die de bewoners van deze wereld ten dienste staat. Die verzameling wordt dagelijks aangevuld en herzien en in het algemeen is er daarbij sprake van vooruitgang. Die zorgt dan weer voor een hogere productiviteit, een hogere welvaart. Net als bij fysiek en sociaal kapitaal zouden we graag een manier hebben om te meten wat het netto effect van de opbouw van kennis op de productiviteit is. De wetenschappelijke aanpak vereist dat we dan de productiefactor kennis isoleren door een omgeving te creëren met voldoende mensen en alle soorten kapitaal, maar zonder kennis. Het is dus niet genoeg om de eilandman een aantal jaren door te laten modderen, omdat hij niet kan beschikken over grote hoeveelheden arbeid.

³Veel meer hierover in het boek *The elusive quest for growth* van William Easterly.

Het ideale experiment in deze kwestie is nog steeds niet uitgevoerd vanwege praktische problemen. Dat experiment moet bestaan uit het terugsturen van een moderne, goed geïnformeerde, mens in de tijd. De tijdreiziger komt aan in (zeg) de Middeleeuwen en moet het doen met de plaatselijke arbeid en kapitaalvoorraad. Maar in zijn of haar hoofd zit dan wel het resultaat van eeuwen kennisopbouw en kennis laat zich, zonder aan waarde te verliezen, verspreiden over de hele bevolking. Het potentiële effect is enorm.

De praktische onuitvoerbaarheid van dit experiment verhindert academici niet om over de uitkomst te speculeren. Twee recente speculaties zijn interessant om hier te noemen, omdat ze illustreren hoe de verschillende factoren (kapitaal, arbeid, kennis) samenwerken en hoeveel afhangt van toevallige omstandigheden.

De fysicus Robbert Dijkgraaf⁴ doorziet de grote mogelijkheden van moderne kennis, ingebracht in het verleden. Maar hij heeft weinig vertrouwen in de bereidheid van de lokale bevolking te luisteren naar de nieuwkomer. Het menselijk en sociaal kapitaal dat de bevolking in de Middeleeuwen heeft opgebouwd zit de revolutionaire inzichten van de tijdreiziger danig in de weg. Wie toch in die tijd verzeild raakt, zou zich beter af kunnen zonderen, betoogt Dijkgraaf. Ver weg van het centrum van de macht moet de tijdreiziger dan zorgen voor een groep kinderen die van jongs af aan grootgebracht kunnen worden met de nieuwe denkbeelden. Op die manier kan de kennis voorzichtig worden verspreid onder de bevolking. Want ten koste van alles moet worden voorkomen dat de tijdreiziger, met in het hoofd de meest kostbare schat op aarde, door zijn of haar optreden uit de weg wordt geruimd.

Maar een school voor begaafde kinderen starten in een ver en onbekend gebied, dat kan niet zonder problemen zijn. Waar haalt de tijdreiziger, om maar eens wat te noemen, het startkapitaal vandaan? Op het weblog *Marginal Revolution* werd min of meer dezelfde vraag besproken, maar met een veel grotere nadruk op het probleem hoe de Middeleeuwen te overleven als de tijdreiziger daar per ongeluk en zonder middelen terechtkomt. Wie zonder geld en goederen, maar met een hoofd vol kennis aankomt in het verleden zal zich eerst een plek moeten verwerven, zorgen voor eten op de plank. Die school, daar kijken we dan later nog wel eens naar. De auteur van het bericht, de econoom Tyler Cowen, zag het somber in. Wie vreemde inzichten uitdraagt staat volgens hem binnen de kortste keren op de brandstapel. Hij verwacht dat de opbrengsten van al die kennis op korte termijn dan ook nul, of zeer klein, zou zijn. “Ik verwacht dat ik misschien net genoeg kan verdienen om niet van de honger te sterven, door te doen wat onopgeleide arbeiders doen: meebouwen aan een kathedraal of de grond van een edelman

⁴Zie *De wetenschap als blikopener* in de bundel *Blikwisselingen* (Bert Bakker, 2008).

bewerken.”

Grote discussie volgt. Is er dan echt geen manier om al die kennis uit onze tijd om te zetten in geld? Natuurlijk is er de mogelijkheid om het recept voor buskruit te verkopen aan een machthebber, maar wie kent dat recept nog uit zijn hoofd? De hygiënische voordelen van het koken van drinkwater, daar zou de wereld mee gebaat zijn. Maar hoe daar geld mee te verdienen? Een van de betere opties die naar voren kwam bestond uit een leven als troubadour. Het repertoire kan dan bestaan uit de grootste hits van de Beatles, ABBA en U2. Als de *evergreens* uit de 20e eeuw het ook in de Middeleeuwen goed doen kan een startkapitaal worden verzameld dat een verdere exploitatie van de kennis mogelijk maakt.